

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کتابخانه مرکزی دانشگاه امام صادق (ع)

شماره ثبت ۴۲۵
شماره ۴

دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

دانشکده معارف اسلامی و علوم سیاسی

۳۰ / ۱۱ / ۱۳۸۱

کتابخانه مرکزی دانشگاه امام صادق (ع)

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد علوم سیاسی

نقش عقاید و باورهای شیعی در تحولات
سیاسی - اجتماعی سالهای ۵۷ - ۱۳۴۰ ایران

محمد علی قائمی

استاد راهنما:

دکتر عبدالرضا هوشنگ مهدوی

۴۴۰۶۴

بایبز ۱۳۷۸

دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

دانشکده معارف اسلامی و علوم سیاسی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد علوم سیاسی

نقش عقاید و باورهای شیعی در تحولات
سیاسی - اجتماعی سالهای ۵۷ - ۱۳۴۰ ایران

محمد علی قائمی

استاد راهنما:

دکتر عبدالرضا هوشنگ مهدوی

استاد مشاور:

دکتر ناصر جمال زاده

پاییز ۱۳۷۸

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری،
ترجمه، اقتباس و... از این پایان نامه کارشناسی ارشد
برای دانشگاه امام صادق علیه السلام محفوظ است. نقل
مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

تأییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

محمد علی قاسمی

اعضای هیأت داوران نسخه نهایی پایان نامه آقای

تحت عنوان "انرژی خورشیدی و کاربردهای آن در بخش کشاورزی - اصفهان"

..... سالهای (۵۶-۱۳۴۰) ایران

را از نظر شکل و محتوی بررسی نموده و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیوسته

پیشنهاد می کنند.

اعضای هیأت داوران نام و نام خانوادگی رتبه علمی محل امضاء

محمد علی قاسمی

استاد

دکتر محمد علی قاسمی

(۱) استاد راهنما:

محمد علی قاسمی

استاد

دکتر محمد علی قاسمی

(۲) استاد مشاور:

(۳) نماینده شورای

محمد علی قاسمی

محمد علی قاسمی

تحصیلات تکمیلی دانشکده:

(۴) اساتید ناظر:

محمد علی قاسمی

محمد علی قاسمی

(۱)

(۲)

چکیده

انسان موجودی است با سرشتی بسیار پیچیده که دارای ابعاد متنوعی می‌باشد و این امر موجب گردیده تا مطالعات حول محور انسان از گستردگی قابل ملاحظه‌ای برخوردار گردد. از جمله ابعادی که حیات بشر را همواره تحت تاثیر قرار داده است. تعلق خاطر او به پدیده‌های برتر از خود و ماوراءالطبیعی بوده تا با اتکاء به آنها مشکلات و گرفتاریهای زندگی خود را تعریف کرده و سامان دهد. و بر این اساس دین و تعلق خاطر انسان به ماوراء ماده در سراسر زندگی وی تسری یافت و متأثر از آن تصمیم‌گیریهایش شکل گرفت. بررسی میزان حضور دین در زندگی فرد و به تبع آن در زندگی اجتماعی و نقشی که دین از طریق اجزاء جامعه در سمت و سو دادن به حرکت کلی جامعه ایفا می‌کند، وظیفه‌ای است که جامعه شناس دین برعهده می‌گیرد. تمدن ایران بعنوان یکی از قدیمی‌ترین تمدنهای بشری که دین باوری در زوایای آن حضور داشته و از جمله مهمترین و مستدل‌ترین نمونه‌هایی است که می‌تواند مورد بررسی و تحلیل جامعه شناسانه دین پژوهان قرار گیرد. نضج تشیع و تسری آن به سراسر کشور ایران موجب انسجام و اتحاد جامعه و یگانگی و یکدستی فرهنگی در این کشور گردید. بررسی میزان حضور نهاد دین و کارآیی آن در تعیین خط مشی‌ها و شکل‌گیری تحولات ایران امری است که با ارائه شواهد و مدارک تاریخی، و سنجش تاثیر باورها بر عملکردها ملموس می‌گردد. عناصر مذهبی هر کدام کارویژه‌ای روانی - اجتماعی مشخصی را در تحولات سیاسی و اجتماعی ایران ایفاء کرده‌اند که تتبع و کاوشهای علمی رابیش از پیش می‌طلبند.

کلید واژه:

ایران، دین، اسلام، شیعه، تحولات اجتماعی، انقلاب.

النّبه

الانسان موجود ذا فطرة معقده مع ابعاد مختلفه فى حياته بحيث هذا الامر صار موجّباً بسط دراسات و مكتوبات حول حيات الانسان. من ابعاد التى قد اثر فى حيات الانسان و شغله مستمراً كان علاقته الى ظواهر الاعلى وماوراء الطبيعه حتى بهذه العلاقه قد نظم امورحياته و مشاكل معاشه. على هذا ان الدين جرى فى كل شئون وزوايا حيات الانسان و هو متأثراً عنها عزم لاموره و اتخذ سبيل رشده. الدراسة تدخل الدين فى شئون المجتمع و دوره الذى يلعب فى تطورات و تغييرات المجتمع، مهمة يرتبط بعالم الاجتماع للدين. حضارة الايرانى تكون من اقدم حضارات الانسانى التى قد حضر دين و آثاره فى انحاءها و زوايا وايضاً هى تكون من اهم نماذج التى يمكن ان يدرسها ويحللها العلماء الدين من جهة علم الاجتماع. التشيع واشاعته فى جميع ارجاء ايران كان سبباً لاتحاد المجتمع من حيث ثقافة التى كان متأثراً عن التشيع. الدراسة حضور الدين و دوره فى ترسيم الخطط السياسى و تطورات الاجتماعى فى ايران امر، لايدرك الا بشواهد واسناد التاريخى و بقياس اثر الاعتقادات فى العمل. لكل عنصر من العناصر المذهبى دور خاص من جهة علم النفس و علم الاجتماع فى تطورات السياسيه والاجتماعيه ومعرفة بهذه العناصر يطلب التتبع والفحص العلمى اكثر من قبل.

مفتاح اللغه:

ايران، الدين، الاسلام، التشيع، تطورات الاجتماعى، الثورة.

تقدیم به :

او که جهان در انتظار ظهورش است

و به

پدر و مادره که شور ایمان را در جانم ایجاد کردند.

و به

تمام آنانکه همتشان اعتلای دینداری در جهان است.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه:
۳	پیشینه تحقیقات در این زمینه:
فصل یکم: دین و تحولات اجتماعی	
۶	۱-۱- مفهوم دین:
۱۱	۱-۲- پیشینه و سابقه مطالعه نقش دین در جامعه (در غرب):
فصل دوم: پیشینه‌های تاریخی حضور دین در ایران	
۳۱	۱-۲- سابقه ایرانیان در دین و دینداری:
۳۵	۲-۲- تشیع و ویژگی‌های خاص آن:
۴۵	۲-۳- تشیع در حیات اجتماعی ایرانیان از صفویه تا مشروطه:
۵۰	۲-۴- تشیع در حیات اجتماعی ایرانیان از مشروطه تا کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲:
۵۹	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری:
فصل سوم: نقش باورهای مذهبی شیعی در تحولات اجتماعی سیاسی سالهای "۴۲-۱۳۴۰"	
۶۶	۱-۳- درگذشت آیت‌الله بروجردی و تحولات متعاقب آن:
۷۰	۲-۳- لایحه انجمن‌های ایالتی و ولایتی:
۷۴	۳-۳- انقلاب سفید:
۸۴	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری:
فصل چهارم: شکل‌گروه‌های اسلامی - سنتی و تاثیر آنها از مذهب	
۸۷	۱-۴- حزب ملل اسلامی:

تذکره اطلاعات آذربایجان
تیمسار

۹۰ ۲-۴- هیئت‌های مؤتلفه اسلامی:

۹۶ ۳-۴- گروه ابوذر:

۱۰۰ جمع‌بندی:

فصل پنجم: گروه‌های مارکسیستی و دین

۱۰۲ ۱-۵- حزب توده:

۱۰۸ ۲-۵- فدائیان خلق:

فصل ششم: ارتباط حرکت‌های اسلامی - ملی و اسلامی - روشنفکری با عقاید شیعی

۱۱۵ ۱-۶- جبهه ملی دوم:

۱۱۷ ۲-۶- جبهه ملی سوم:

۱۱۷ ۳-۶- جبهه ملی چهارم:

۱۱۸ ۴-۶- نهضت آزادی:

۱۲۶ ۵-۶- سازمان مجاهدین خلق ایران:

۱۳۲ ۶-۶- جنبش آزادیبخش مردم ایران «جاما»:

۱۳۴ ۷-۶- جنبش مسلمانان مبارز «ج.م.م.»:

فصل هفتم: بازتاب عقاید دینی در شعارهای سال ۱۳۵۷

۱۴۸ نتیجه‌گیری:

۱۵۸ فهرست منابع و مآخذ:

مقدمه:

انسان موجودی پیچیده و دارای سرشتی متفاوت از سایر موجودات می باشد که موجب تمایز آن از دیگران گردیده است. از جمله مهمترین و نیرومندترین نهاده های فطری وی، ایمان و اعتقاد به نیروهای ماوراء طبیعت است که بر زندگی وی تأثیر می گذارند، لذا همواره انسان بخشی از تلاشهای خود را معطوف به درک و فهم و بهره گیری از این نیروهای ماورایی کرده است. پیدایش ادیان مختلف، وجود پیامبران متعدد، اعتقاد به حیات دیگر و آداب و مناسکی که جهت سعادت مندی صورت می گیرد، همه در این راستا قابل بررسی می باشند. اما گاهی دین و متولیان امور دینی چنان بر جوامع انسانی سیطره می یافتند که کلیه شؤون حیات فردی و اجتماعی را جولانگاه خود قرار می دادند و دین را که می باید آرامش دهنده انسانها و راهبر آنان بسوی کمال باشد، وسیله ای جهت کسب مطامع دنیوی قرار می دادند، لذا موجب ایجاد حس گریز از دین و هر آنچه متعلق بدان بود، می شدند. با مطالعه تاریخ اروپا می توان چنین چرخشی را مشاهده کرد. در قرون وسطی، قرار گرفتن قدرت در دست کلیسا، باعث شد تا این نهاد، دین را وسیله ای جهت افزایش قدرت و اعتبار متولیان کلیسا سازد، این امر موجب شد تا کلیسا خود را مالک دنیا و نماینده تمام نیروهای ماورایی در زمین قلمداد کند و در کلیه عرصه ها اظهار نظر کند و حتی مسلمات علمی را مورد انکار قرار دهد و مدعیان آنرا متهم به کفر نماید. این مسئله زمینه دلزدگی از کلیسا و دین را فراهم آورد بطوریکه در عصر رنسانس، برخی یکسره منکر ماوراء طبیعت شده و تنها اموری را که قابل تجربه با حواس بشری بود، واقعیت دانسته و فراتر از آن را تخیل و پندار دانستند. بدین ترتیب دین نیز بعنوان مجموعه ای از دستورات و فرامینی که جهت وصول به سعادت، غیر تجربی بود، مورد انکار واقع شد و پس از مدتی، با توجه به آثاری که در جوامع مشاهده می شد که قابل تعلیل با علل مادی نبود، مجدداً گرایش به سمت تحلیل و بررسی بر اساس عوامل ماورائی گسترش یافت و کم کم این سوال مطرح شد که آیا دین بعنوان واقعیتی که بر

اعمال و رفتار مردم اثر می‌گذارد، مطرح است یا خیر؟ پس از بحثها و مشاهدات گوناگون کم‌کم علمای جامعه‌شناس و آناتیکه رفتار انسانها را در سطح فردی و اجتماعی مورد تحلیل قرار می‌دادند به این نتیجه رسیدند که از جمله مهمترین عوامل تعیین کننده در رفتارهای فردی و اجتماعی انسانها، مجموعه عقاید و باورهای آنان نسبت به جهان پیرامون خود و برداشت آنان از زندگی و مرگ می‌باشد. بدین ترتیب در مجموعه علم جامعه‌شناسی، شاخه‌ای تحت عنوان جامعه‌شناسی دین که به بررسی نقش اجتماعی دین می‌پردازد، شکل گرفت. این پویایی در حوزه معرفتی انسان، حاصل دین‌گریزی‌ها و انکارهایی بود که نسبت به ماوراء طبیعت و تجربه در عصر رنسانس بوجود آمد و این سوال را مطرح کرد که آیا دین در حیات اجتماعی بشر نقش قابل توجهی ایفا می‌کند یا خیر؟ ما در این نوشتار بدنبال همین رویکرد تلاش نموده‌ایم تا به بررسی موردی درباره نقش دین در حیات اجتماعی ایران بپردازیم. از آنجا که یکی از دوره‌های حساس حیات اجتماعی مردم ایران، سالیان دهه ۴۰ و ۵۰ بوده است، این دوره مورد مطالعه قرار می‌گیرد. سوالات اصلی که برای ما در این زمینه مطرح است اینکه، آیا دین نقشی در حیات اجتماعی ایرانیان داشته است؟ آیا ویژگی شیعه بودن ایرانیان نقشی در شکل‌گیری تحولات در جهتی مشخص داشته است؟ و مهمتر از همه اینکه آیا عقاید و باورهای شیعی در طی سالهای ۵۷-۱۳۴۰ نقشی در شکل‌گیری تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ایفاء کرده است یا نه؟ و تا چه حد گروههای فعال سیاسی متأثر از اندیشه‌های دینی (شیعی) بوده‌اند؟ و...

فرضیه ما اینست که بر اساس پیشینه فرهنگی اجتماعی ایرانیان، دین و بویژه مذهب تشیع از حکومت صفویان به بعد همواره حضوری چشمگیر در تحولات سیاسی - اجتماعی ایران داشته و در برهه مورد تحقیق نیز چنین بود. و اگر مذهبی بجز شیعه در ایران بعنوان دین رسمی مطرح می‌بود، تحولات در ایران کاملاً متفاوت از آنچه رخ داده، تحقق می‌یافت.

پیشینه تحقیقات در این زمینه:

با توجه به اینکه جامعه ایران، از گذشته‌های دور همواره جامعه‌ای دینی بوده و سابقه زیادی در تدین به ادیان الهی و آسمانی دارد، طبعاً تحقیقات و کتابهای متعددی حول محور دین در جامعه ایران به رشته تحریر درآمده که برخی از این کتابها مشخصاً به مسئله رابطه دین و جامعه در ایران پرداخته‌اند که در سه دسته قابل تفکیک و تمایز می‌باشند.

الف) کتابهایی که تحت عنوان کلی "دین و دولت" در مورد دوره‌های مشخص تاریخی ایران نوشته شده‌اند.

ب) کتابهایی که تحت عنوان کلی "نقش علمای شیعه در تحولات مهم تاریخی" نگاشته شده‌اند.

ج) کتابهایی که در سالهای بعد از انقلاب سال ۱۳۵۷ در ایران تحت عنوان کلی "ریشه‌های انقلاب"، "تاریخ انقلاب" و "نقش روحانیون در انقلاب" تدوین شده‌اند.

کتابهای دسته اول غالباً به توصیف وضعیت دین در دوره‌های مشخص تاریخی و بیان تاریخ همراه با رویکردی دینی پرداخته‌اند. در اینگونه کتب، دین در قالب متولیان امور دین مورد توجه واقع شده و به رابطه علمای دین با حاکمان، مراحل نزدیکی آنها به یکدیگر یا تیرگی روابط آنها پرداخته و فعالیتهای فرهنگی علمی علماء را مورد بررسی قرار داده‌اند.

کتابهای دسته دوم به زندگانی علمای شیعه، خدمات علمی - فرهنگی و آثار فقهی آنها پرداخته‌اند و موضعگیری‌های آنان را در قبال سایر ادیانی که در کشور ترویج می‌شده، بیان نموده‌اند. همچنین به نقش علما در رویدادهای ملی - سیاسی همچون جنگها، قراردادهای امتیازات خارجی و حمایت از حرکت‌های اصلاح طلبانه به نحو توصیف تاریخی اشاره کرده‌اند.

کتابهای دسته سوم به تحلیل ریشه‌های انقلاب اسلامی ایران پرداخته‌اند و در ضمن آن

به نقش نیروهای مذهبی در ایجاد زمینه‌های انقلاب اشاره کرده‌اند. برخی دیگر نیز تلاش نموده‌اند از منظر نقش روحانیت شیعه و بویژه نقش آیت الله خمینی در رهبری مخالفان حکومت تا پیروزی انقلاب بپردازند. در اینگونه کتابها صبغه غالب، توصیف وقایع تاریخی به کمک اسناد و مدارک می‌باشد و تنها از نظر نقش علماء بعنوان متولیان امور دینی در تحولات، پرداخته شده است.

در مجموع کتابهای یاد شده در دسته بندی‌های فوق بیشتر جنبه تاریخنگاری دارند که یا به نقش علمای شیعه در ارتباط با حکومت و برخی تحولات مهم تاریخی پرداخته‌اند و یا به زندگینامه و آثار و اندیشه‌های علمای دینی بویژه شیعه پرداخته‌اند. تلاش ما در این تحقیق این بوده که از زاویه مذهب تشیع و ویژگیهای خاص آن به برخی تحولات مهم دهه ۴۰ نظر افکنیم و به کارکرد مذهب تشیع در سطح گروههای فعال سیاسی و منجمله علمای شیعه در دهه ۴۰ و ۵۰ بپردازیم و میزان تاثیر آنها از اعتقادات شیعی در عملکردها را بررسی کنیم. به زعم نویسنده، نگرش به این برهه حساس تاریخی ایران از این زاویه و با چنین دیدی، موجب تمایز این تحقیق از سایر مطالعاتی که انجام شده می‌باشد.

روش تحقیق در این نوشتار، تکیه بر منابع کتابخانه‌ای و بهره‌گیری از کتب تاریخ و اسناد و مدارک تاریخی و برخی مصاحبه‌های کتبی در مورد تحولات و گروههای فعال سیاسی بوده است که البته در این باره با فقدان یا کمبود اطلاعات نیز مواجه بودیم. در تدوین مطالب این نوشتار ابتدا مبانی نظری تحقیق بیان می‌گردد و رابطه دین و نقش آن در حیات اجتماعی مورد مطالعه قرار می‌گیرد. سپس پیشینه‌های تاریخی حضور دین در ایران، گرویدن ایران به تشیع، نقش مذهب تشیع در تحولات سیاسی - اجتماعی ایران تا کودتای سال ۱۳۳۲، نقش مذهب تشیع در تحولات سالهای ۴۳-۱۳۴۰، ارتباط گروههای فعال سیاسی با دین و مذهب تشیع مورد مطالعه قرار می‌گیرد و در انتها خلاصه و نتیجه این نوشته‌ها بیان می‌گردد.

فصل یازم

فصل یازم:

دین و تقولات اجتماعی